

Poznań, 24 sierpnia 2026

Prof. dr hab. Violetta Julkowska
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Email: Violetta.Julkowska@amu.edu.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Maksymiliana Jacka Dzikowskiego

pt.: *Dyskursy o przeszłości i jej reliktach na pomorskim pograniczu po 1989 roku. Wybrane przykłady praktyk i narracji jako nośników władzy-wiedzy, Szczecin 2026, s. 315; napisanej pod kierunkiem dr. hab. Grzegorza Kiarszysa, prof. US*

Wprowadzenie

Recenzowana rozprawa doktorska autorstwa mgr. Maksymiliana Dzikowskiego, ze Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Szczecińskiego, dotyczy zagadnienia dyskursów o przeszłości i jej reliktach na pograniczu pomorskim po 1989 roku. Doktorant poddał analizie porównawczej wybrane przykłady praktyk pamięci oraz towarzyszących im narracji z przygranicznego obszaru Polski i Niemiec (Euroregion Pomerania), uznając wspomniane narracje za nośniki władzy-wiedzy, dokonał interpretacji ich znaczeń. Jest to projekt z dziedziny historii, jednak łączący kilka perspektyw badawczych i interpretacyjnych: w tym historiograficzną, metodologiczną i pamięcioznawczą, a także muzeologiczną i archeologiczną.

Rozprawa przynosi oryginalne ustalenia badawcze i szereg konkluzji w odniesieniu do procesu konstruowania dyskursów o przeszłości na pograniczu pomorskim w badanym okresie. Rozprawa otwiera perspektywę interpretacyjną, zwróconą na

interesujące zagadnienia intencjonalnej mitologizacji dyskursów o przeszłości, dokonywanej dawniej i współcześnie przez różne podmioty uczestniczące w upamiętnianiu przeszłości. Ponadto rozprawa ukazuje w warstwie interpretacyjnej złożone mechanizmy i odmienne cele konstruowania tychże dyskursów, a następnie poddając je dekonstrukcji.

Wyprzedzając szczegółową ocenę rozprawy przedstawioną w niniejszej recenzji mogę już na wstępie uznać zaproponowaną autorską koncepcję badawczą i interpretacyjną za spójną, z kolei połączenie różnych współczesnych stanowisk badawczych, odnoszących się do szeroko ujmowanej kultury historycznej, pamięci historycznej i dziedzictwa kulturowego za oryginalne, a całościową realizację projektu doktorskiego pod kierunkiem dr. hab. Grzegorza Kiarszysa prof. US za udaną.

Temat rozprawy i przyjęte założenia badawcze

Tematem rozprawy i zarazem jej głównym przedmiotem poznania są współczesne dyskursy o przeszłości oraz o reliktach tej przeszłości obecne na pomorskim pograniczu pod 1989 roku. Precyzyjniej dookreślony obszar objęty badaniami Doktorant utożsamiał z Euroregionem Pomerania, powstałym w 1995 roku, obejmującym po stronie polskiej całe województwo zachodniopomorskie a po stronie niemieckiej przygraniczne gminy w landach: Meklemburgia - Pomorze Przednie i Barndemburgia (mapa s.163). Zaproponowane przez Doktoranta wyodrębnienie obszaru badań, a następnie jego doprecyzowanie było zasadne z powodu przedmiotu badań, a więc konieczności wskazania konkretnych praktyk i narracji o przeszłości, powstałych na polskim i niemieckim obszarze Pomorza, wraz z uwzględnieniem ich głównych aktorów.

Z kolei zakres chronologiczny rozprawy zapowiedziany został w tytułowej formule: „po roku 1989”, a więc z uwzględnieniem wyraźnej cezury początkowej, przesuwającej badane procesy na okres po transformacji ustrojowej. Jednocześnie w pracy pojawiają się dodatkowe cezury wewnętrzne, sygnalizujące uwarunkowania historyczne, polityczne i administracyjne związane z wydarzeniami istotnymi dla stosunków bilateralnych (1992, 1995, 2004) oraz inne odnoszące się ściślej do formułowanych strategii Euroregionu Pomerania (1995-2030). Cezury te miały wpływ na tworzone i dynamicznie zmieniające się dyskursy. Warto podkreślić, że w całościowej perspektywie czasowo-przestrzennej zastosowanej w rozprawie wszystkie badane praktyki i narracje intencjonalnie odnoszą się do znacznie szerszej przestrzeni „Ziem Odzyskanych” jako zjawiska historycznego, kumulującego różne

sensy dyskursu władza-wiedza i tworzącego tło do rozważań o najstarszym i najbardziej zmitologizowanym dyskursie przywołanym w recenzowanej rozprawie, a mianowicie chodzi wypowiedzi związane z Wystawą Ziem Odzyskanych we Wrocławiu w 1948 roku. Doktorant ma świadomość kluczowości problemu „Ziem Odzyskanych” jako zjawiska posiadającego swoją historyczność i podlegającego zmieniającej się interpretacji, a co z tym związane wpływającego na późniejsze dyskursy. Zostało to jasno wypowiedziane we wstępie (s. 19) oraz zaakcentowane w rozdziale 4 poprzez odwołanie się do założeń i tekstów kultury obecnych na Wystawie Ziem Odzyskanych i ją współtworzących (s.111-142). Przywołanie w rozprawie zagadnienie Ziem Zachodnich po 1945 roku to zamierzone rozszerzenie ram czasowo-przestrzennych. Wystawa stała się koncepcyjnym punktem wyjścia i punktem odniesienia dla później tworzonych dyskursów historycznych, dała w rozprawie osadzenie w „najbardziej kompletnych wypowiedziach o tym, czym jest dziedzictwo Ziem Zachodnich”. Uznając Wystawę za „punkt kontrastujący”, Doktorant otrzymał silnie zakotwiczenie dla obserwacji dynamiki zmian dyskursów analizowanych i pole odniesień do najbardziej współczesnych przykładów interpretacji.

Zakresy czasowy i przestrzenny przyjęty w rozprawie naprowadzają na istotne założenia badawcze tej rozprawy, w której przedmiotem badania historycznego są nie tyle wydarzenia z przeszłości, co praktyki i narracje, jakie w odniesieniu do przeszłości wykształciły się na Pomorzu po 1989 roku. Warto w tym miejscu podkreślić, że tego typu podejście wymagało ugruntowanej świadomości metodologicznej Doktoranta, co jest widoczne nie tylko w przyjętych założeniach, ale w konsekwentnym odwoływaniu się do sfery symbolicznej Wystawy oraz analogicznie do sfery symbolicznej pozostałych analizowanych w rozprawie obiektów. Badanie dyskursów o przeszłości ma charakter refleksji prowadzonej z poziomu epistemologicznego.

Wypowiedzi na temat przeszłości dostarczają Doktorantowi swoiste dla tego rodzaju założeń badawczych „źródła historyczne”, a więc muzea archeologiczne i historyczne, skanseny, zabytki rewitalizowanej architektury świeckiej i sakralnej oraz obiekty przemysłowe i militarne z czasów II wojny światowej poddane muzealizacji. Doktorant badając ofertę naukową i edukacyjną wytypowanych miejsc, czyli wystawy muzealne, wydarzenia masowe o charakterze ludycznym i popularyzatorskim oraz analizując przykłady podmiotów odpowiedzialnych za przekaz wiedzy historycznej po obu stronach granicy (władze centralne, samorządowe, organizacje pozarządowe,

osoby fizyczne), ustala za każdym razem zgodnie z celem badania jak przeszłość była poznawana i narratywizowana przez wymienione podmioty, a jednocześnie poszukuje kulturowych reprezentacji przeszłości oraz wypowiedzi o przeszłości, które poddawałyby się historycznej dekonstrukcji.

Zatem założenia i wybór przedmiotu badania są w rozprawie stosowane świadome i konsekwentnie z poziomu epistemologicznego, czego efektem jest możliwość badania i interpretacji różnych sposobów narratywizowania lub reprezentowania przeszłości w obrębie tworzonych dyskursów. Z kolei dekonstrukcja tych dyskursów pozwala Doktorantowi na odkrycie głębszej warstwy znaczeń, nie zawsze komunikowanych wprost, czasem ukrytych, czasem nieświadomie lub świadomie pomijanych, a także podawanych w kostiumie historycznym.

W ramach rozprawy jako studium przypadku zostało przeanalizowanych dziesięć przykładów obiektów różnego rodzaju traktowanych jako wypowiedzi władza-wiedza oraz w efekcie zostało wyróżnionych pięć dyskursów, przy czym każdy z dyskursów posiada w pracy po dwie reprezentacje odpowiadające obiektom zarówno po stronie polskiej jak i niemieckiej:

Dyskurs oficjalny (poświęcony wypowiedziom normatywnym, ustanawiającym wzorce na temat dziedzictwa narodowego lub krajowego w najbardziej reprezentatywnych muzeach Pomorza)

Dyskurs o „ożywionej przeszłości” (odtworzony dzięki archeologii eksperymentalnej i rekonstrukcjom oraz wydarzeniom tematycznym w skansenach)

Dyskurs o ruinach (zorientowany na pozostałości zabytkowej architektury, zniszczonej wskutek porzucenia, zaniedbania lub celowej dewastacji i stopniowo przywracanej oraz stanowiącej tło wydarzeń współczesnych)

Dyskurs o trudnym dziedzictwie (wypowiedzi o reliktach totalitaryzmu, obiektach przemysłowych i militarnych pracujących dla maszyny wojennej, związanych z pracą przymusową, formami planowego terroru i opresji prezentowany w muzeach)

Dyskurs o życiu codziennym przed 1989 r. (odwołujący się do doświadczeń życia codziennego ostatnich lat 80. na terenach PRL i NRD).

Podstawę teoretyczną badań i w efekcie podstawę ustaleń zawartych w rozprawie tworzy po pierwsze przyjęcie perspektywy konstruktywistycznej, po drugie odwołanie się do kilku kluczowych kategorii pojęciowych, które pracują w prowadzonych badaniach oraz po trzecie aplikacja metod interpretacyjnych autorstwa znanych

badaczy przeszłości oraz filozofów kultury. Do kluczowych założeń teoretycznych w pracy należą: „metafora kultury jako tekstu”, wywodząca się z badań strukturalistów i rozwinięta przez podejście hermeneutyczne P. Ricouera. Z tego samego obszaru refleksji Doktorant czerpie przekonanie o dynamicznym stawianiu się rzeczywistości, które ugruntowane i rozwijane u filozofów nurtu hermeneutycznego prowadzi do stwierdzenia, że „obrazy przeszłości są konstruowane poprzez różne praktyki kulturowe w obrębie bieżących dyskursów” (s.21).

Tu należy dodać, że Doktorant używa tytułowego pojęcia „relikty” (s.21), którego nie definiuje precyzyjnie, choć na gruncie historycznym ma ono długą tradycję, lecz stosuje je domyślnie w odniesieniu do teorii kultury jako tekstu i zgodnie z jej znaczeniem traktuje relikty jako teksty przeszłości obecne w teraźniejszości, będące nośnikami pamięci kulturowej i włączane do współczesnej kultury. Również z obszaru refleksji hermeneutycznej pochodzi zastosowana w pracy idea interpretacji w ujęciu Ricouera wraz ze sposobem rozumienia analizowanych w rozprawie tekstów kultury, gdzie „interpretator i interpretowane kształtują siebie nawzajem, a to co przeszłe kształtuje swoich depozytariuszy, wraz z tym jak ci nadają mu znaczenie i negocjują je” (s.23).

Najbardziej widocznym elementem aplikacji refleksji filozoficznej w rozprawie jest odwołanie się do kategorii analitycznych z koncepcji krytyki kultury wypracowanej przez M. Foucaulta wraz z refleksją na temat wzajemnych powiązań między wiedzą i władzą. Doktorant przyjął rozumienie tych powiązań w znaczeniu pola, bądź środowiska, w którym dochodzi do procesu komunikacji, negocjacji oraz kontestacji wiedzy, a także wyprowadził z tej koncepcji kategorie analityczne przydatne do analizy wypowiedzi w ramach dyskursów o przeszłości. Dekonstrukcjonistyczny charakter tej koncepcji sprzyjał rozpatrywaniu praktyk społecznych zarówno w ich długim trwaniu, jak i w dostrzeganiu dynamicznego charakteru wytworów kultury. Połączenie wymienionych elementów i wypracowanie własnego podejścia do badań nad dyskursami wiedza-władza stanowi niewątpliwie osiągnięcie Doktoranta, tym bardziej, iż stara się rozumieć te kategorie w sposób właściwy dla badań historycznych, a analizowane praktyki społeczne i tworzone narracje postrzegać jako uwarunkowane historycznie (s.95-109).

Struktura rozprawy

Struktura pracy składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów i z zakończenia, ma charakter dedukcyjny, który w pełni odpowiada przyjętym przez Doktoranta

założeniom teoretycznym i metodologicznym. Wstęp przynosi doprecyzowanie tematu rozprawy, konieczne z powodu złożonych zadań badawczych pracy oraz prawidłowo uzasadnia jej cele poznawcze i przedmiot analizy, zarysowując podstawy teoretyczne i strukturę pracy. Analiza kolejnych rozdziałów rozprawy odzwierciedla zamysł konstrukcyjny Doktoranta, czyli przechodzenie od sformułowań bardziej ogólnych do analizy wybranych studiów przypadku, zgodnie z ramą teoretyczną przyjętą od M. Foucaulta. Doktorant płynnie (również na poziomie narracji) przystępuje do prezentacji aplikowanej w pracy refleksji teoretycznej, poświęcając swój pierwszy, przeglądowy rozdział „Archeologii dyskursów przeszłości”, a więc odnosząc się w nim do procesu kształtowania się i profesjonalizacji wypowiedzi na temat przeszłości, poczynając od historii mitycznej i zmierzając ku współczesnej historii akademickiej, gdzie szczegółowo odnosi się do kluczowych dla rozprawy kategorii pojęciowych, takich jak: mīt, rozumienie, dialog, opowieść (s. 27-64). Rozdział 2 odtwarza dzieje form prezentowania przeszłości od prywatnych kolekcji po nowożytnie muzeum z pełnym programem zadań tego typu placówek, z uwzględnieniem współczesnego procesu demokratyzacji muzeów i zmiany w ich ofercie. Doktorant proponuje ujęcia zgodne z aktualną literaturą przedmiotu, w tym z najnowszymi pracami J. Pomiana (s.65-94). Rozdział 3 jest nieobszerny ale istotny dla szczegółowego odniesienia się do podstawy teoretycznej rozprawy w postaci przemyślanej i wzbogaconej o własną refleksję koncepcji analizy tekstu kultury i krytycznej analizy dyskursu w ujęciu M. Foucaulta. To miejsce przedstawienia podstawowych kategorii analitycznych zastosowanych w rozprawie, takich jak: władza-wiedza, przestrzeń dyskursu, wypowiedź, archiwum (s.95-108). Kolejny rozdział 4, to już pierwsze wejście w krąg badanych dyskursów, ale zastosowany do specyficznego dyskursu o Ziemiach Zachodnich po roku 1945 w odniesieniu do Wystawy Ziem Odzyskanych, zorganizowanej we Wrocławiu, ale mającej liczne odniesienia do Szczecina i Pomorza. Analizowany dyskurs jest efektem pracy badawczej wokół dokumentów i wypowiedzi związanych z Wystawą i jej ówczesnym omówieniem w prasie. Decyzją Doktoranta pełni on w rozprawie funkcję „dyskursu kontrastowego”, a jako dyskurs wyjściowy, najstarszy w odniesieniu do Ziem Odzyskanych jest miarą zmiany historycznych uwarunkowań oraz wynikających z nich zmian dotyczących dyskursów o przeszłości tych Ziem (s.111-142). Rozdział 5 to wprowadzenie do zagadnienia kluczowego jakim są wybrane studia przypadków, ale z perspektywy ogólniejszej charakterystyki obszaru

analiz, jaką jest utworzony w 1995 roku Euroregion Pomerania. Rozdział prezentuje jego historię i główne kierunki rozwoju na podstawie raportów i strategii z lat 1995-2030 (s. 143-164). Ostatni 6 rozdział, najobszerniejszy, co zrozumiałe, gdyż jest prezentacją poszczególnych analiz dyskursów według zaproponowanej wcześniej przez Doktoranta własnej, wyżej wymienionej, typologii dyskursów (tabela s.18). W ramach każdego z nich analizowane są wybrane obiekty i ich podmioty odpowiedzialne za narratywizację przeszłości oraz podejmowane działania, czyniąc to w ujęciu dynamicznym, uwzględniającym dostrzeżone na przestrzeni lat zmiany. Końcowe konkluzje tworzone są do każdego z analizowanych przypadków (s.165-278). Pracę zamyka syntetyczne zakończenie, zapowiadające kontynuację podjętych badań.

Analiza konstrukcji rozprawy odzwierciedla trud samodzielnego myślenia, podjęty w rozprawie oraz ukazuje krąg zagadnień, w których Doktorant porusza się z jasną świadomością powziętego celu, co uznaję za kolejne ważne osiągnięcie tej rozprawy.

Ocena merytoryczna pracy

Recenzowaną rozprawę doktorską oceniam w wielu aspektach wysoko.

Po pierwsze praca pod względem problematyzacji tytułowego zagadnienia dyskursów przeszłości oraz zastosowanej koncepcji dekonstrukcji dyskursów jest dojrzałą refleksją prowadzoną kompetentnie nad trudnym i specyficznym przedmiotem badania, jakim są dyskursy o przeszłości z rodzaju „władza-wiedza”.

Po drugie rozprawa jest wnikliwym namysłem nad dyskursami szczególnymi, bo prowadzonymi w obszarze przygranicznym, pełnymi napięć, odwołań do mitów i utopii, różniącymi się podejściem w ocenie przeszłości i odmiennym, gdyż silnie ugruntowanym kulturowo rozumieniem Pomorza jako obszaru wyrastającego z doświadczenia „kraju” i „małej ojczyzny”, a nie podejścia ogólnopaństwowego.

Po trzecie rozprawa osadza wszystkie podejmowane przez podmioty działania w przestrzeni refleksji krytycznej, dostrzega więc zmiany uwarunkowane historycznie oraz miejsca refleksji wspólnej, nie pomija dyskursów trudnych, powstających w odniesieniu do czasów wojny, pracy przymusowej i doświadczeń traumatycznych, różniących się w odbiorze i interpretacji.

Po czwarte doceniam niekoniumkturalne podjęcie tematu dyskursów o przeszłości, a zwłaszcza próbę krytycznego ujęcia wyników badań prowadzonych zarówno w oficjalnej przestrzeni publicznej, jak i w przestrzeniach o dużej aktywności lokalnych podmiotów samorządowych i społecznych. Jak zauważył Doktorant obszar

dyskursów o przeszłości charakteryzuje się stałą obecnością komponentu myślenia mitycznego i obarczony jest gotowością do zastępowania wiedzy stereotypami. Na koniec dodam, że Autora rozprawy wyróżnia znajomość szerokiego spektrum prac historiograficznych i teoretycznych, do których sięga w poszukiwaniu inspiracji oraz odpowiedzi na pytania, które stawiana, budując własną refleksję na doświadczeniach lektury tekstów m.in. Pomiana, Topolskiego, Assmanna, Ricourea i wielu innych. Doktorant pozostaje czytelnikiem budującym własny horyzont oczekiwań, podąża za tekstami w sposób krytyczny i ze świadomością celu badań. Mam także kilka uwag krytycznych. Zgłaszam brak pełnego opisu w bibliografii końcowej prac, które posiadają skrócone przypisy w rozprawie (jako przykład podaję prace M. Sariusz-Wolskiej, C. Holtorfa). Ponadto w przypadku decyzji o publikacji rozprawy wskazana będzie korekta językowa i stylistyczna tekstu. Dostrzeżone podczas lektury błędy nie były liczne i nie wpłynęły na zasadniczo pozytywną ocenę rozprawy.

Konkluzja

Analiza i ocena rozprawy doktorskiej mgr Maksymiliana Jacka Dzikowskiego ze Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Szczecińskiego pozwala na sformułowanie pozytywnego stanowiska odnośnie do spełnienia przez Doktoranta wymagań ustawowych, a zatem zmierzając do konkluzji odniosę się kolejno do tychże wymagań.

Z przekonaniem stwierdzam, że **rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego**, a są nim zaprezentowane dyskursy o przeszłości i jej reliktach na pomorskim obszarze przygranicznym po 1989 roku, odczytane jako nośniki „władzy-wiedzy”. Pozytywna ocena dotyczy zarówno postawienia i rozpoznania problemu badawczego przez Doktoranta, jak i przygotowania przemyślanej koncepcji rozprawy, ukazującej realizację założeń badawczych zaczerpniętych z różnych źródeł refleksji nad przeszłością, w tym głównie z filozofii P. Ricouera oraz krytyki kultury autorstwa M. Foucaulta, ale także refleksji nad dziedzictwem kulturowym oraz badań nad kulturami pamięci.

Opiniowana rozprawa czerpiąc z subdyscyplin historycznych, takich jak historia historiografii, metodologia historii i filozofia historii, **wykazuje również znajomość refleksji teoretycznej w obszarze badań nad przeszłością, pamięcią i dziedzictwem kulturowym**, a także w obszarze znajomości współczesnych praktyk archeologii eksperymentalnej i archeologii społecznej oraz znajomości praktyk

uobecniania historii w przestrzeni publicznej. Wskazane obszary badań historycznych oraz refleksji filozoficznej zastosowane w rozprawie wymagały od Doktoranta namysłu na wyższym poziomie poznania, a to oznacza, że również wykazywania się ogólną wiedzą teoretyczną, niezbędną jako składnik inwencji badawczej, widocznej w przyjętej koncepcji pracy oraz wyborze metody i kierunku interpretacji materiałów źródłowych.

Ostatnia kwestia podlegająca ocenie to **umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej**, która również została w pełni zrealizowana, a mianowicie poprzez: postawienie złożonego celu badawczego, zbudowanie spójnej konstrukcji myślowej i przygotowanie adekwatnej struktury pracy, a także uwidoczniła się w przemyślanym i spójnym sposobie zaprezentowaniu wyników badań, starannej i komunikatywnej formie przekazu. Samodzielność prowadzenia pracy uwidoczniła się również w wyborze adekwatnej literatury przedmiotu i wielopoziomowych odwołaniach do niej. Realizację tematu rozprawy uznaję za świadectwo połączenia różnorodnych kompetencji historycznych Doktoranta: w tym źródłowych, warsztatowych, analitycznych i interpretacyjnych oraz umiejętności budowania podstaw własnej refleksji poznawczej.

We wszystkich wymienionych aspektach przedstawiona rozprawa doktorska Maksymiliana Jacka Dzikowskiego stanowi przykład dojrzałej postawy badacza i wykazania się samodzielnością w rozwiązywaniu problemów naukowych.

Zatem stwierdzam, że rozprawa spełnia kryteria stawiane rozprawom doktorskim zgodnie z art. 187 ust. 1 i 2 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2024 r., poz. 1571 ze zm.).

Piolette Jullien

W